

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΑΛΗΘΕΙΑ

Εισαγωγικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῆς σχέσεως ἐλευθερίας καὶ ἀληθείας

Ἡ φιλοσοφία προάγεται ὡς μία συνεχῶς βαθυτέρα συμφωνία τῆς ἐλευθερίας πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιτυγχάνει ὁ λόγος τὴν φιλοσοφικὴν ὠριμότητα τῆς ἐλευθερίας. Ὁριμότης τῆς φιλοσοφικῆς ἐλευθερίας εἶναι μία ἄλλη ἔκφρασις διὰ τὴν πρόοδον τοῦ λόγου εἰς τὴν αὐθυπέρβασιν.

Ἐξωτερικῶς θεωρουμένη, ἡ πρόοδος αὐτὴ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ λόγος μένει μὲν πάντοτε ὁ ἴδιος, κατὰ τὴν πορείαν του ὅμως προσκρούει ἐπὶ τοῦ ἀπαραδέκτου, δρασκελίζει τὸ ἐσφαλμένως ὡς ἀληθὲς πιστευόμενον καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπερβάλλει, ἂν ὄχι τὴν ἀλήθειαν, τοῦλάχιστον ὅμως ὅ,τι κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον τὴν εἶχεν ἐκπροσωπήσει. Θὰ ἤμποροῦσεν ὅμως ἐπίσης νὰ ὑποστηριχθῆ ἢ ἄποψις, ὅτι ὁ λόγος δὲν ὑπερπηδᾷ τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐὰν ἡ ἔννοια αὐτὴ ἦτο δυνατόν νὰ λάβῃ ἀντικειμενικὴν ἔκφρασιν, ἀλλ' ὅ,τι φράσσει τὴν ὑπερβατικὴν του κίνησιν· ὅτι ἀληθὲς εἶναι ὅ,τι ὑψώνει τὸν λόγον ὑπεράνω τῶν ὁρίων του, ἀλλ' ὅτι τοῦτο ἐμφανίζεται ὡς ἀνεπαρκὲς, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀποκτήσει λογικὴν διάρθρωσιν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἀλήθεια δὲν θὰ ἐγένετο ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην ψευδής, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιτευχθείσης ὠριμότητος τῆς ἐλευθερίας, θὰ ἀπωθεῖτο εἰς τὸν ὀρίζοντα ἑνὸς νέου μεταφυσικοῦ χώρου.

Τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀληθείας διατρυπᾷ τὸν φαινόμενον κόσμον, δηλαδὴ δὲν θέλει νὰ φανερώσῃ, πῶς φαίνονται τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ νὰ ἐμφανίσῃ τὸ νόημα τοῦ φαίνεσθαι· νὰ ὑψωθῆ ὡς ἐκπλησσομένον «πρὸς τι» πλησίον τοῦ ἐπεξηγοῦντος «ἐπομένως». Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν ἀνευρίσκειται ἐντὸς τοῦ ἐρωτωμένου, ἀλλὰ δημιουργεῖται ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας, μὲ ἄλλους λόγους, πηγάζει ἐκ τοῦ ἐρωτωμένου, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐρωτᾷ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ ἔρευνα, νοουμένη ὡς ἐξέτασις πραγματικῶν δεδομένων, ἀλλὰ θεμε-

λίωσις ἀνυπάρκτου εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων δεδομένων νοήματος. Ἡ ἀλήθεια δὲν μᾶς παρουσιάζει μίαν ἀντικειμενικὴν σχέσιν, ἡ ὁποία θὰ παρέμενεν ἐν ἰσχύει, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν τὴν παρατηρήσωμεν, ἀλλὰ μᾶς ἀνοίγει μίαν δυνατότητα, ἡ ὁποία ἀποκτᾶ τὸ νόημά της, ὅταν παρατείνῃ, ὅταν στρέφῃ ἢ ὅταν ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐσωτερικὴν μᾶς κίνησιν, ὅταν δηλαδὴ προσφέρεται ὡς θεμέλιον εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ πνευματικοῦ μᾶς εἶναι.

Διάκρισις τῆς γνώσεως ἐκ τῆς ἀληθείας ἐπὶ τῇ βάσει παραδείγματος

Μεταξὺ τῶν δύο ἐπομένων προτάσεων: α) «Ὅταν τὸ ὕδωρ θερμαινόμενον ἀποκτήσῃ θερμοκρασίαν 100 βαθμῶν Κελσίου, ἐξατμίζεται», β) «Αὔριον εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς ἀναχωρήσεώς μου διὰ τὴν πατρίδα», ἡ διαφορὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὸ ὅτι ἡ μὲν πρώτη εἶναι ὀρθή, ἀλλ' εἰς ἐμὲ ἀδιάφορος — τὴν ἀδιάφορον αὐτὴν ὀρθότητα καλοῦμεν γνῶσιν — ἢ δευτέρα ὅμως, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ἀναχωρήσω πραγματικῶς ἢ ὄχι, μὲ ἀναγκάζει νὰ προετοιμασθῶ, νὰ ἀλλάξω τρόπον ζωῆς, νὰ ἀναλογισθῶ τὰς νέας ὑποχρεώσεις μου, νὰ ἀντιμετωπίσω τὴν νέαν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἀφορᾷ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ πρόσωπόν μου, κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον. Τὴν εἰς ἐμὲ ἀναφερομένην αὐτὴν σχέσιν, ἡ ὁποία θὰ ἀποκτήσῃ τὸ πραγματικόν της νόημα, ὅταν ἐγὼ ἀνταποκριθῶ πρὸς τὸ αἶτημα, τὸ ὁποῖον μοῦ ἀπευθύνει, καλοῦμεν ἀλήθειαν. Ὅσοι ὁμιλοῦν ἐκ μέρους τῆς ἀληθείας, δὲν ὑπόσχονται: «ἡ ἀλήθεια θὰ σᾶς πληροφόρησιν περὶ τῆς πραγματικότητος», ἀλλὰ: «ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς».

Οἱ *termini technici* «κατ' ἐξοχήν» καὶ «ὑπερβάλλον»

Ὅ,τι εἶναι ἀληθὲς καὶ ὅ,τι ἐστὶ κατ' ἐξοχήν, οὐσιαστικῶς εἶναι ταῦτά. Φιλοσοφία εἶναι ἡ κίνησις ἐκ τοῦ αἰτήματος πρὸς πλήρωμα τῆς ταυτότητος αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἤδη ἔχομεν συνοψίσει εἰς τὴν ἔκφρασιν «κατ' ἐξοχήν». Ἐπίσης ἡ ἴδια ταυτότης ἐχαρακτηρίσθη ὡς «ὑπερβάλλον», ἐφ' ὅσον τὸ αἶτημα τοῦ κατ' ἐξοχήν ἀποκαλύπτεται ἐπὶ ἐνός, ἀναλόγως τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου, συνεχῶς βαθύτερον ἀνοιγομένου ὀρίζοντος, ὡς συγκεκριμένη προοπτικὴ ἀυθυπερβάσεως. Ὁ λόγος φιλοσοφεῖ, ἐφ' ὅσον διατηρεῖ τὴν ἐτοιμότητα μᾶς πάντοτε νέας, πάντοτε δυνατῆς καὶ πάντοτε ῥιζικωτέρας ἀφοσιώσεως εἰς τὸ κατ' ἐξοχήν. Ἡ ἐκάστοτε μορφή τῆς ἀφοσιώσεως αὐτῆς ἀποκαλύπτεται ὑπὸ τοῦ ὑπερβάλλοντος. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τὸ ὑπερβάλλον θὰ ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὡς τὸ ἀντίστοιχον τοῦ ἐνσαρκουμένου λόγου τῆς θρησκείας.

Ἡ ἐρώτησις, πῶς ἐννοεῖται φιλοσοφικῶς τὸ «κατ' ἐξοχήν» καὶ πῶς διανοίγει τὸν ὀρίζοντα τοῦ λόγου ὡς «ὑπερβάλλον», εὕρισκει τὴν ἀπάντη-

σίν της, όταν σκεπτόμεθα φιλοσοφικῶς, δηλαδή ἐφ' ὅσον ἐπιτελοῦμεν τὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὑπερβατικὴν κίνησιν. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει, ὅτι ἡ ἀπάντησις αὐτὴ δὲν καθορίζεται, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς ἀντικειμενικῆς σχέσεως καὶ κατὰ τοῦτο περὶ ἐνὸς διαπιστωσίμου δεδομένου. Ὅ,τι ἰσχύει ὑπεράνω τῶν διαπιστουμένων ὡς ἀπαίτησις τῆς ὑπερβάσεώς των, οὔτε εἰς περιγραφικὰς προτάσεις ἐγκλείεται, οὔτε ἐπὶ τεχνικῶν ὄρων ἐπισημαίνεται. Προτάσεις καὶ ὄροι ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐπέχουν θέσιν ὀδηγητικῶν σημείων, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία τότε ἀποκτᾷ ἐνεργὸν σημασίαν, ὅταν οἱ ὁδοιποροῦντες δὲν ἀνευρίσκουν εἰς τὴν ὑπόδειξιν τὸ ἀναζητούμενον, ἀλλὰ προσπερνοῦν τὰ σύμβολα, διὰ νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸ ὕψος τοῦ συμβολιζομένου. Τὸ οὐσιῶδες εἰς τὴν φιλοσοφίαν παρακολουθεῖ τὴν ὑπερβατικὴν ἀνάτασιν τοῦ λόγου. Δὲν προσφέρεται εἰς θέαν, χαράσσει ὅμως τὴν ἀπόστασιν ἐκ τοῦ δυνάμει λόγου πρὸς τὸν ἔργῳ λόγον. Νὰ ἀντικατοπτρίσῃ πρὸς τοὺς φιλοσοφικῶς συνανατεινομένους τὸ φῶς τοῦ κατ' ἐξοχὴν, ὥστε ἐκεῖνοι νὰ διακρίνουν τὸν χαρακτῆρα τῆς ἰδικῆς των ἀφοσιώσεως, νὰ ποῦ συνίσταται ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφικῆς ἐκφράσεως.

Ἐγγύτερος χαρακτηρισμὸς τῆς ἀληθείας

Ἐὰν ὀρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν ὡς παρουσίαν τοῦ κατ' ἐξοχὴν, ὅπου ὁ λόγος αὐθυπερβάλλεται καὶ ἐὰν ἡ παρουσία αὐτὴ «ἐστὶν», ἐκ παραλλήλου ὅμως τὴν παρουσίαν τοῦ ὑπάρχοντος χαρακτηρίξῃ ὡσαύτως τὸ ῥῆμα «εἶναι», εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ δύο ῥιζικῶς διαφόρων γεγονότων. Τὸ εἶναι, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀλήθειαν, θεμελιώνει, ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὑπάρχον, προκύπτει —, τὸ θεμέλιον ὑποβαστάζει, τὸ προκῦπτον διαπιστοῦται —, τὸ ὑπόβαθρον ἀρκεῖ εἰς τὸν ἑαυτὸν του, τὸ διαπιστούμενον ὀφείλει εἰς ἐκεῖνο τὴν ὕπαρξιν του —, τὸ αὐταρκες παρουσιάζεται ὡς μονάς, τὰ πρὸς ἐκεῖνο ἀνάγοντα ἀριθμοῦνται —, τὸ μοναδικὸν ἀπευθύνεται εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὸ ἀριθμούμενον ὑπόκειται εἰς τὴν ἀνάγκην.

Χωρὶς νὰ συστοιχῇ πρὸς ὅ,τι θὰ τὸ καθώριζε, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἰσχύει ὡς ὑπεραντικειμενικὸν αἶτημα, ὅπου συνειδητοποιεῖται ἡ ἐλευθερία. Διὰ τοῦτο ἡ ἀλήθεια δὲν διηγεῖται, ἀλλὰ συναρπάζει· δὲν ἀνάγεται εἰς ἕν ἕτερον, ἀλλ' ἀνυψώνει τὸν λόγον εἰς τὸ νόημά του· δὲν γνωρίζεται, ἀλλ' ἐπιτρέπει τὴν αὐτεπίγνωσιν· ἀντὶ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν ἐρώτησίν μας, μᾶς προσφέρει τὴν δυνατότητα μιᾶς ἐμβαθύνσεως ἐντὸς της. Μία φιλοσοφία, ἡ ὁποία μᾶς ὑποδεικνύει τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, μᾶς ἀνησυχεῖ, ἀντὶ νὰ μᾶς καθησυχάσῃ· ἐντοπίζει ἐντὸς τοῦ προβλήματος τὴν ἀρχὴν μιᾶς νέας διαστάσεως, ἀντὶ νὰ μᾶς χάρισῃ τὴν τελεσίδικον λύσιν του. Ἄληθεια εἶναι τὸ συνέχον τὸν λόγον, ὅταν ἐκεῖνος ἐπιχειρῇ τὴν ἀπάντησίν του εἰς τὸ

αίτημα τοῦ κατ' ἐξοχήν. Ἐὰν ἡ ἀπάντησις αὐτὴ ὀνομάζεται ἀνθυπέρβασις, ἀνθυπερβαλλόμενος ὁ λόγος δημιουργεῖ τὸ φιλοσοφικόν του νόημα, ὡς αὐτοσυνείδησις τῆς εἰς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἀνατεινομένης ἐλευθερίας.

**Ἀντιπαράθεσις γνώσεως καὶ ἀληθείας ἐπὶ τῇ βάσει
τῶν κατ' ἰδίαν χαρακτήρων**

Ἄν ἡ ἀλήθεια ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπεξήγησις τοῦ πραγματικοῦ, ὡς ἀπάντησις τῶν ἐρωτήσεών μας, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὰ ἐντὸς τοῦ κόσμου φαινόμενα, αὐτὸ θὰ ἐσήμαινεν, ὅτι ἀλήθεια καὶ ἀληθῆς γνῶσις, δηλαδή γνῶσις, ἡ ὁποία «ἐπαληθεύεται» διὰ τῆς πραγματικότητος, συμπίπτουν. Ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ συνταυτισθῇ ἡ γνῶσις πρὸς τὴν ἀλήθειαν; — νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀλήθεια ἐκείνη ἡ γνῶσις, ἡ ὁποία διερμηνεύει τὸν τρόπον κατασκευῆς τῶν πραγμάτων; — νὰ μὴ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν εἰς τὸν προβληματισμὸν τῆς ἀληθείας ἢ ἐλευθερίας; Μία ἀντιπαράθεσις γνώσεως καὶ ἀληθείας, προβαλλομένη κατωτέρω εἰς τὴν γενικότητα ἑνὸς διαγράμματος, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν διαφορὰν των :

1. Γνῶσις εἶναι πάντοτε γνῶσις τινός. Δὲν εἶναι δηλαδή ἡ γνῶσις ἀνθυπόστατος, ἀλλὰ τὴν ὑποστηρίζει τὸ γινγνωσκόμενον. Ἡ ἀλήθεια δὲν παρουσιάζεται ὅμως ὡς ἀλήθεια ἑνὸς ἐξ ἐκείνης διακρινομένου ὄντος, ἀλλ' εἶναι ἀπαράγωγος παρουσία.

2. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνώσεως ἐπιχειρεῖται ἡ ἀποκρυπτογράφησις τῶν πραγμάτων. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀληθείας συντελεῖται ἡ θεμελίωσις τῆς ἐλευθερίας.

3. Διὰ τῆς γνώσεως καθυποτάσσει ἡ ἐλευθερία τὸ ὑπάρχον καὶ ἀποδεικνύει διὰ τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ λόγου. Διὰ τῆς ἀληθείας ἀνθυποτάσσεται ἡ ἐλευθερία εἰς τὸ κατ' ἐξοχήν καὶ ἀποδεικνύει διὰ τῆς ἀφοσιώσεως αὐτῆς τὴν ὑπερβατικότητα ἐκείνου.

4. Ἐὰν ἡ γνῶσις παρουσιάζῃ τὸ πραγματικόν, ὁ χαρακτήρ της εἶναι «ἀποκαλυπτικός». Ἐὰν ἡ ἀλήθεια δημιουργῇ τὸ ἀνεπανάληπτον, ὁ χαρακτήρ της εἶναι «κοσμογονικός».

5. Ὅ,τι ἐπιτρέπει τὴν γνῶσιν, ὑπάρχει, εἴτε γινώσκειται εἴτε ἀγνοεῖται. Ὅ,τι ἰσχύει ὡς ἀλήθεια, εἶναι μία δυνατότης, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ τὴν ἐκπλήρωσίν της.

6. Ἡ γνῶσις εὐρύνει τὴν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχη κεφαλαιώδη σημασίαν, παρατείνει τὸν ὑπάρχοντα πνευματικὸν βίον. Ἡ ἀλήθεια προβάλλει τὸ αἶτημα τοῦ οὐσιώδους ἀπόντος καὶ κατὰ τοῦτο ἀξιώνει μίαν ἐσωτερικὴν μεταστροφήν.

7. Γνῶσις εἶναι τὸ τέλος μιᾶς φυσικῆς κλίσεως, μετὰ τῆς ὁποίας εἰσερχόμεθα εἰς τὸν κόσμον. Ἀλήθεια εἶναι αὐτὴ καθ' αὐτὴν μία μεταφυσικὴ

κλῆσις, τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ ἐκπληρώνει ἐντὸς τοῦ κόσμου ὁ εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀφοσιούμενος λόγος.

Χάριν τῆς ἀληθείας ὁ *Giordano Bruno* ἀποδέχεται τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου. Ἐὰν ἀπεκήρυσσε τὴν ἀλήθειαν, θὰ ὑπέγραφε τὴν πνευματικὴν του καταδίκην. Ἐν συγκρίσει ὁμως πρὸς τὴν ἐκμηδένισιν τῆς ἐλευθερίας, ὁ σωματικὸς θάνατος ὑπῆρξε δι' ἐκεῖνον δευτερευούσης σημασίας.

Ὁ *Galileo Galilei* δέχεται νὰ παραιτηθῇ ἐπὶ τῆς γνώσεως καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον αὐτὸν ἀποφεύγει τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον. Ἄλλωστε ἡ ἀστρονομικὴ παρατήρησις, τὴν ὁποίαν ἐπεδεδβαίωσε, δὲν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἰδικῆς του θελήσεως. Δὲν ἦτο, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ *Bruno* συνυφασμένη πρὸς τὴν πνευματικὴν του ὑπόστασιν, οὕτως ὥστε ἡ ἀποκήρυξις της νὰ ἐσήμαινεν ἐσωτερικὴν προδοσίαν.

Ἐλευθερία καὶ λόγος ὡς συναμφοτέρον

Ἀναζητῶν τὴν ἀλήθειαν δημιουργεῖ λοιπὸν ὁ λόγος ἐξ ἐλευθερίας τὴν φιλοσοφικὴν του διάστασιν. Πῶς πρέπει ὁμως νὰ ἐννοηθῇ ἡ ἔκφρασις: «ἐξ ἐλευθερίας»; Ὑπόκειται ἡ ἐλευθερία εἰς τὸν λόγον; Ἡ ἐρώτησις αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποβληθῇ συνεπῶς, ἐὰν δὲν προῦποτεθῇ, ὅτι μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ λόγου ἐπικρατεῖ σαφῆς διάκρισις. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν αὕτην ἐνδιαφέρει νὰ ἐξετασθῇ, ἐὰν ὁ λόγος διατηρῇ ἔναντι τῆς ἐλευθερίας προτεραιότητα. Πῶς θὰ εἶχον ὁμως τὰ πράγματα, ἂν ἡ ἐρώτησις ἀντεστρέφετο καὶ ἐπεξητεῖτο νὰ ἐλεγχθῇ, ἐὰν ὁ λόγος ὑπόκειται εἰς τὴν ἐλευθερίαν;

Καὶ αἱ δύο ὡς ἄνω ἐρωτήσεις ἔχουν τοποθετηθῇ ἐπὶ ἐσφαλμένου ἐπιπέδου. Τὸ ἐπίπεδον αὐτὸ σχηματίζει ἡ σχέσις ὑποκείμενον - ἀντικείμενον, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀναφύεται ἡ διάκρισις κατέχοντος καὶ κατεχομένου. Ὅ,τι ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐμφανίζεται ὡς κτήτωρ, πρέπει νὰ εἶναι διάφορον τοῦ κτήματος.

Σχετίζονται λοιπὸν ὁ λόγος καὶ ἡ ἐλευθερία ὡς διαθέτης πρὸς διαθέσιμον; Ἡ μήπως ἔναντι τοῦ κατ' ἐξοχὴν συναιροῦνται; Οὐσιαστικῶς ἡ ἐρώτησις αὕτη οὔτε νὰ προβληθῇ οὔτε κατὰ μείζονα λόγον νὰ λάβῃ ἀπάντησιν εἶναι δυνατόν, ἐὰν προηγουμένως δὲν ἐρωτήσωμεν, τί ἐστὶ «λόγος» καὶ τί ἐστὶ «ἐλευθερία». Πῶς ὁμως θὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ νέον αὐτὸ ἐρώτημα; Ἐρωτήματα ὑποβάλλονται, ἀναπτύσσονται καὶ εἰ δυνατόν εὐρίσκουν ἀπάντησιν ἐπὶ μιᾶς λογικῆς βάσεως. Ἐχει ὁμως ὁ λόγος τὴν ἰκανότητα, εἶναι δηλαδὴ κατὰ τοῦτο ἐλεύθερος, νὰ ἀναλογισθῇ τὴν φύσιν του ὡς παρουσίαν ἐλευθερίας; Διὰ τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ δὲν καθίσταται ἐπίσης ἀμφίβολον, ὅ,τι θέτει τὴν ἐλευθερίαν ἐν ἀμφιβόλῳ;

Διὰ νὰ ἐξετασθοῦν κατὰ συνέπειαν τὰ ἀνωτέρω ἐρωτήματα, πρέπει

ὡς πηγὴ των νὰ θεωρηθῇ ἡ προβληματικὴ παρουσία τῆς ἐλευθερίας. Αὐτὸ σημαίνει : ὁ λόγος πρέπει νὰ φιλοσοφήσῃ περὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐὰν ὅμως δὲν γνωρίζῃ, ἂν καὶ κατὰ πόσον «ἔχῃ» τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενην ἐλευθερίαν, δὲν ἔχει νὰ φιλοσοφήσῃ «περὶ τῆς ἐλευθερίας», ἀλλὰ περὶ τοῦ λόγου *sub specie libertatis*. Ὅταν λοιπὸν ὁ λόγος ἀνερωτηθῇ, ἐὰν ἔχῃ τὴν δυνατότητα νὰ πραγματευθῇ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας, ἐν συνειδήσει ὅτι ἡ δυνατότης αὐτὴ θὰ προϋπέθετε τὴν ἐλευθερίαν, ὀφείλει νὰ διαρθρώσῃ τὸ πρόβλημά του ὡς ἐλευθερία. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ ἐλευθερία ἀνήκει εἰς τὸν λόγον κατὰ τρόπον μὴ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς *modus coexistendi*, ἀλλ' ὡς δομὴ τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ἐπομένως δὲν διαθέτει τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' εἶναι ἐλεύθερος καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶναι ἐλεύθερος νὰ μὴ εἶναι ἐλεύθερος.

Εἰς τὴν ἐλευθερίαν, θεωρουμένην ὡς μεταφυσικὸν πρόβλημα, συναντῶμεν τὴν θεμελιώδη ἀποψιν τοῦ προβληματισμοῦ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως : τὴν ῥίζαν τῶν οὐσιωδῶν ἐρωτημάτων καὶ νοημάτων τῆς φιλοσοφίας. Ἐρωτήματα περὶ τοῦ μεταφυσικοῦ λόγου τοῦ εἶναι, ὑπερνίκησις τῆς ἔλξεως τῶν ὑπαρχουσῶν ἐρμηνειῶν τοῦ κατ' ἐξοχὴν, θεμελίωσις ἀνυπάρχων καὶ αὐτοτελῶν νοημάτων, συνεχῶς ἐπὶ νέου ἐπιπέδου τοποθετουμένη διάστασις μεταξὺ τοῦ λόγου ὡς αἰτήματος καὶ τοῦ λόγου ὡς συνειδήσεως, ὠρίμανσις τῆς ἀξιώσεως ὑπερβάσεως τοῦ ὅριου διὰ τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ, τὸ σύνολον τῶν τρόπων φιλοσοφικοῦ ὑπερβατισμοῦ θὰ ἦσαν ἀκατανόητα, ἐὰν ὁ λόγος δὲν εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ δημιουργῇ ὡς ἐλευθερία τοὺς ὅρους παρουσιάσεως τῆς ἀληθείας. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἐλευθερία δὲν ἐμφανίζεται ὡς ἀπλῆ ἰκανότης ἀντιστάσεως, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἀπεκρούοντο αἱ παντοειδεῖς ἐπιδράσεις — ἀνεξαρτησία εἶναι ὁ μηδενικὸς βαθμὸς : ὁ *status evanescens* = Ὁ τῆς ἐλευθερίας — ἀλλ' ὡς ἡ προϋπόθεσις τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λόγου ὑπὸ τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ κατ' ἐξοχὴν. Ἐλευθερία καὶ λόγος ὠριμάζονται ὑπὸ τὴν ἀλήθειαν ὡς *συναμφότερον*. Τὴν ὠρίμανσιν αὐτὴν καλοῦμεν φιλοσοφίαν.

Τὸ τραγικὸν εἰς τὴν ζωὴν τῆς φιλοσοφικῆς ἐλευθερίας

Ἄν ὀνομάζηται μηδαμινὸν ὅ,τι μᾶς συγκρατεῖ μακρὰν τοῦ κατ' ἐξοχὴν, ἡ οὐσία τῆς φιλοσοφικῆς ἐλευθερίας συνίσταται εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ λόγου νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τοῦ μηδαμινοῦ καὶ τοῦ κατ' ἐξοχὴν. Εἰς τὴν ἐκμηδένισιν τῆς ἀποστάσεως αὐτῆς ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ τὸ τραγικὸν μεγαλεῖον τῆς ἐλευθερίας. Τὸ ὅτι κατὰ τὴν μετάβασιν πρὸς τὸ κατ' ἐξοχὴν προσβάλλονται παρεκτροπαὶ καὶ καταγγέλλονται συγκαλυπτόμενα ψεύδη, ὑπῆρξεν αἰτία συγκρούσεων μετ' ἀνεπανορθώτων κάποτε συνεπειῶν. Τὸ τραγικὸν ὅμως εἰς τὴν ἐλευθερίαν δὲν προέρχεται τόσον ἐκ

τοῦ ὅτι τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀπευθυνόμενα αἰτήματά της μόνον τότε ἐννοοῦνται καὶ μόνον τότε ὑπάρχει δυνατότης νὰ ἐκπληρωθοῦν, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνοι, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀναφέρονται, ἔχουν τὴν ὠριμότητα, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεπήδησαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι καθ' ἑαυτὴν διεσπασμένη, ἐκείνη εὐρίσκεται εἰς συνεχιζομένην ἐσωτερικὴν ἀντιδικίαν, μόνη της ὠθεῖ τὸν λόγον νὰ ἐγκαταλείψῃ ὅ,τι κατέκτησεν, ὡς ἐὰν, ἀφ' ἧς στιγμῆς παρεδέχτο νὰ χάσῃ ὅ,τι ἔχει κατορθώσει, ἀνεύρισκεν ὅ,τι τοῦ ἔπρεπεν.

Ὅσον ὅμως εἶναι μικρότερα ἢ διαφορὰ μεταξὺ ἀπαιτήσεως καὶ ἐκπληρώσεως, ὅσον εἶναι βεβαιότερα ἢ ἀλήθεια, τόσον δυσκολώτερον εἶναι διὰ τὸν λόγον, νὰ διανοίξῃ τὴν ὁδὸν τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλ' ὅσον εἶναι βαθύτερα ἢ αὐτοσυνείδησις τῆς ἐλευθερίας, τόσον ἐμφανέστερον εἶναι τὸ ῥάγισμα, μέσῳ τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἡ ὁδὸς τῆς αὐθυπερβάσεως. Νὰ διατι εἰς λόγος συνοδοιπορεῖ πρὸς τὴν τραγικότητα: διότι δεσμεύεται διὰ τῆς ἰδικῆς του ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία περιβάλλεται τὴν μορφήν τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἡ μορφή αὐτῆ, εὐθύς ὡς θεωρηθῆ τετελεσμένη, ἀπαγορεύει εἰς τὸν λόγον τὴν περαιτέρω κίνησιν. Τόσον ἀποπνικτικώτερα εἶναι ἡ αὐτοφυλάκισις αὐτῆ, ὅσον οὐσιωδέστερον αὐτοσυγκεντροῦται ὁ λόγος: ὅσον οὐσιωδέστερον αὐτοσυγκεντροῦται ὁ λόγος, τόσον περισσότερον ἢ ἀλήθεια δεσμεύει τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν τόσον μεγαλυτέρα, ὅσον σφιγκτώτερος εἶναι ὁ σύνδεσμος τοῦ πληρώματος πρὸς τὴν ἔνδειαν, τοῦ «πόρου» πρὸς τὴν «πενίαν», τοῦ κατ' ἐξοχὴν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἐκ τοῦ παραδόξου αὐτοῦ κατάγονται τὰ κατορθώματα τοῦ λόγου, ὡς μία ἐξ ἀρχῆς ἐπιχειρουμένη ἐπικράτησις τοῦ ἔρωτος κατὰ τοῦ θανάτου.

Ἐφ' ὅσον ἡ ἀλήθεια πιστεύεται ὡς τελεσίδικος, τὸ αἶτημα τοῦ κατ' ἐξοχὴν χάνει τὴν ἐσωτερικὴν του ἔντασιν. Ἄλλ' ὅπου ζῆ ἡ ἐλευθερία, ἀποθνήσκουν τὰ πάγια, ἀναδεικνύεται δηλαδὴ τὸ ὑπερβάλλον ἰσχυρότερον τῶν δεσμῶν τῆς βεβαιότητος ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐντὸς τῆς διατυπωθείσης ἀληθείας δὲν καθρεπτίζεται τότε τὸ κατ' ἐξοχὴν, ἀλλ' ἡ ὑπερβατικὴ του ἀπαίτησις. Εἰς τὴν χρονικὴν του μορφήν τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐπιβάλλει τὸν θάνατον, διὰ νὰ μείνῃ πάντοτε δυνατὴ ἡ αὐθυπέρβασις, νὰ μὴ διακοπῆ ὁ διάλογός του πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἀνιστάμενος ὁ λόγος νὰ ἐκπορθῆ τὸ ὕψος τῆς ἀληθείας.

Θάνατος καὶ κατ' ἐξοχὴν

Πῶς ἐννοεῖται εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἡ ὑπερνίκησις τοῦ θανάτου; *

* Τί εἶναι ὁ θάνατος;

Ἡ ἐκκωφαντικὴ σιωπὴ του μᾶς συνταράσσει. Καθημερινῶς τὰ ἴχνη τῶν βημάτων του πληθαίνουν καὶ μᾶς περικυκλώνουν· ἐκεῖνος ὅμως παραμένει ἀόρατος. Ἡ ἀνύπαρ-

Θάνατον ονομάζομεν τὴν μεταβολὴν τῆς γήινης μορφῆς ἐνὸς ἀγαπωμένου προσώπου εἰς μίαν ἄφθορον παρουσίαν ἐντὸς μας. Θάνατος εἶναι ἐ-

κτος παρουσία του διεγείρει ἐντὸς μας τὸν φόβον τοῦ πλάσματος («ἐνι τις καὶ ἐν ἡμῖν παῖς, ὅστις τὰ τοιαῦτα φοβεῖται»¹), προκαλεῖ συναισθήματα εὐγνωμοσύνης («causa te vita, beneficio mortis habeo!»²) ἀνυπό-ριτον ἀγγαλίαισιν («ὦ θινάτε, πῶς με μαγεύει τὸ βλέμμα τῆς ἀπαλῆς, τόσον θαθεῖα με τὴν ἰδικήν μου φύσιν συνταυτισμένης παρουσίας σου!»³), ἐρεθίζει τὴν ἀγανάκτησιν («ἐδὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων βανασότης μεγαλυτέρα τοῦ θανάτου»⁴).

Ὅπισθεν τῶν προπετασμάτων τοῦ φόβου, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τὸ αἰνίγμα τοῦ θανάτου καταδοκεῖ ἐπιτακτικὸν καὶ ἄλυτον. Ὅταν προσπαθῶμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν θάνατον, ἐπιζητοῦμεν νὰ προσδώσωμεν νόημα εἰς τὴν ζωὴν, νὰ δημιουργήσωμεν μίαν μεταφυσικὴν βάσιν, ἢ ὁποία θὰ ἐστήριζε τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς μας. Διὰ τὸν ἐπικούρειον ἄνθρωπον ὁ θάνατος εἶναι ἀδιάφορος («οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς»⁵), διότι ὑπάρχει ὡς ἐνδεχόμενον, μόνον ἐφ' ὅσον ζῶμεν. Ὅταν ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ πραγματοποιηθῇ, θὰ ἀπουσιάσῃ ὁ φορεὺς τῆς, ἄρα καὶ ἡ συνείδησις τοῦ θανάτου. Διὰ τὸν χριστιανὸν ὁμοῦς οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ὡς ἀποθνήσκοντες («nunquam viventes, nunquam mortui, sed sine fine morientes»⁶) καὶ ἐπομένως ὁ θάνατος μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερον παντὸς ἄλλου, ὡς «ἔσχατος ἐχθρὸς»⁷, διὰ τῆς ὑπερνικήσεως τοῦ ὁποίου πληροῦται τὸ νόημα τῆς πίστεως. Διὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς πλατωνικῆς κοσμοθεωρίας, ἐφ' ὅσον ὁ θάνατος ἀπελευθερώνει ὀριστικῶς τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ σώματος καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον χωρίζει τὸ καθαρὸν ἐκ τοῦ ἀκαθάρτου καὶ τὸ ἄφθαρτον ἐκ τοῦ φθαρτοῦ, ἢ φιλοσοφία ἐπιχειρεῖ τελικῶς τὸν ἴδιον διαχωρισμὸν διαρκούσης τῆς ζωῆς, εἰς τρόπον ὥστε «οἱ ὀρθῶς φιλοσοφοῦντες ἀποθνήσκουν μελετώσι»⁸, αἱ δὲ σκέψεις των εἶναι κατ' οὐσίαν σχόλιον εἰς τὸν θάνατον («commentatio mortis»⁹).

Ἄν λοιπὸν διὰ τοὺς μὲν ὁ θάνατος εἶναι ἀνάξιος λόγου («homo liber de nulla re minus quam de morte cogitat»¹) καὶ διὰ τοὺς δὲ τὸ ἀξιολογώτερον τῶν προβλημάτων («nullius rei meditatio tam necessaria est»¹¹) καὶ ἐὰν τὸ μεταξὺ των διάστημα πληροῦν ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία, τοῦτο δεικνύει, ὅτι, ἀντὶ νὰ ἀναβιδάσωμεν τὸν θάνατον εἰς τὴν συνείδησιν, διερμηνεύομεν τὴν προσωπικὴν μας στάσιν ἀπέναντί του κατ' ἀναφορὰν πρὸς μίαν μετακόσμιον ἀρχὴν ἢ ἐπὶ τῇ βάσει μόνης τῆς

1. Πλάτωνος, Φαίδωνος 77 E

2. Seneca, Dialogorum VI: ad Marciam XX, 3.

3. L. Feuerbach, Gedanken über Tod und Unsterblichkeit (WW 3. Bd. Leipzig 1847, S. 69).

4. F. Nietzsche, Menschl. Allzumenschliches 2. Bd. II, 58 (WW Musarionausgabe, München 8. Rd. 1923, S. 223).

5. Ἐπίκουρος (Διογ. Λαερτ. X, 139, [β']).

6. Λύγουσινου, De civitate Dei XIII, 11,2.

7. Πρὸς Κορινθ. Α, 1E 26.

8. Πλάτωνος, Φαίδωνος 67 E.

9. Κικέρωνος, Tusculanorum disputationum I, XXX, 74.

10. Spinoza, Ethica IV, LXVII (WW - C. Gebhardt, Heidelberg 1924, II, p. 261).

11. Seneca, Ad Lucilium epist. moral. VIII, ep. I (70), 18.

πίσης ἢ ἀναπαράστασις μιᾶς ὀριστικῆς στάσεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς αὐτοπραγματώσεως.

Ἐὰν ἡ ἀγάπη διατηρῆ πρὸς χάριν μας τὴν παρουσίαν τοῦ ἀπόντος ἐντὸς τοῦ χρόνου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκεῖνος, ὡς αἰσθητὴ μορφή, ἔχει ἀναπα-

κριτικῆς μας δυνάμεως, δηλαδὴ δὲν ἐρμηνεύομεν τὸν θάνατον, ἀλλὰ δικαιολογοῦμεν κατὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον τὴν παρουσίαν μας ἐντὸς τοῦ χρόνου. Αἱ ἀντιλήψεις περὶ θανάτου εἶναι κατὰ βάθος πλαίσια κοσμοθεωριῶν. Ὁ θάνατος ἀκονίζει τὸ ἐρώτημα τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν ἄνθρωπον.

Πρὸ πάντων ὁ θάνατος εἶναι πνευματικὸν γεγονός. Πρὸς τὴν «δαμόκλειον σπάθην» τῆς ζωῆς μόνον ὁ ἄνθρωπος ἀνυψώνει τὸ βλέμμα. Ὁ θάνατος μᾶς μνεῖ εἰς τὸ μυστήριόν του, ὅταν ἐκεῖνος, πρὸς τὸν ὁποῖον μᾶς εἶχε συνδέσει ἡ ἀγάπη, παρίσταται ἐντὸς μας, παρ' ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι πλησίον μας. Ἐπίσης ὁ θάνατος κτυπᾷ τὴν θύραν τῆς συνειδήσεως, ὅταν ὑποπτεύομεν, ὅτι τὸ ἔργον μας θὰ ἤμποροῦσε νὰ μείνῃ εἰς τὴν μέσσην, ὅτι ἴσως δὲν πορευθῶμεν τὴν ὁδὸν τῆς ἀποστολῆς μας μέχρι τέλους.

Ὁ θάνατος ἔχει πάντοτε δύο πρόσωπα. Γίνεται ἀντιληπτὸς ὡς θάνατος τοῦ συνανθρώπου καὶ ὡς ἰδικὸς μας θάνατος. Τόσον ὅμως εἰς τὴν μίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν ἀναμοχλεύεται ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἐπιζώντων. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ περὶ ἐκεῖνου, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε — πῶς θὰ ἐπληροφορεῖτο ὁ θανὼν τὸν θάνατόν του; — οὔτε περὶ αὐτῶν, εἰ ὅποιοι θὰ ἀποθάνουν — ὁ θάνατος «ἀποθνήσκει» μαζί μας.

Τὴν παρουσίαν τοῦ Σὺ, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐγκατέλειπεν ὀριστικῶς, ὀνομάζομεν συνήθως θάνατον. Ὁ ἀνεπιστρεπτὶ ἀπὼν θὰ εἶχε τὴν σημασίαν τοῦ νεκροῦ, ἐὰν ἡ ἐλπίς τῆς ἐπιστροφῆς του δὲν ἦτο ἀκαταμάχητος. Ὅταν ὁ ἀπὼν ἀπουσιάσῃ ἀμετακλήτως, ἀλλ' ὡς ἀπὼν δὲν μᾶς συντροφεύῃ, δὲν ζῆ ἐντὸς μας εἰς πείσμα τῆς γνώσεως περὶ τῆς ἀνεπιστρέπτου ἀναχωρήσεώς του, ὁ θάνατός του μᾶς διαφεύγει. Ὅταν τὸ Σὺ δὲν συμμερίζεται πλέον τὴν παρουσίαν μας, ἀλλ' ἡμεῖς εἶναι ἀδύνατον νὰ διαφύγωμεν τὴν ἰδικὴν του παρουσίαν, ὁ θάνατος — ὁ ἰδικὸς μας θάνατός «του» — μᾶς ἔχει ἀγγίσει.

Ἄν τὴν ἀνάγκην τῆς παρουσίας τοῦ Σὺ σμιλεύῃ ἡ ἀγάπη, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς ἐκείνην τὴν καταγωγὴν τοῦ βιώματος τοῦ θανάτου. Ἐνώπιόν μας παρουσιάζεται ὁ θάνατος, ὅταν αἰφνης μᾶς ἐγκαταλείψῃ αὐτός, τὸν ὁποῖον ἡ ἀγάπη εἶχε καταστήσει ἀπαραίτητον. Ὅτι ὁ ἀπαραίτητος δὲν εὐρίσκεται μεταξὺ μας, ἡμεῖς ὅμως ἀναπνέομεν ἐνώπιόν του, τὸν αἰσθανόμεθα ἐντὸς μας βαθύτερον κάθε ἄλλης φορᾶς: νὰ τι ὀνομάζομεν θάνατον τοῦ Σὺ. Ὁ νεκρὸς ὅμως δὲν εἶναι ὡς πρὸς τὸν ἑαυτόν του, ἀλλ' ὡς πρὸς ὅσους τὸν ἠγάπησαν νεκρός. Μόνον τὴν ἀγάπην συγκλονίζει, ὅτι ὀνομάζομεν συνήθως θάνατον «ἐκεῖνου». Ἄλλ' ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλῶς «ἐκεῖνος», δὲν ἀποθνήσκει ἐξαφανίζεται. Ὅτι ἐνώπιόν μας μεταβαίνει ἐκ τῆς ζωῆς πρὸς τὸν θάνατον, καλεῖται Σὺ.

Ὡς ἐὰν εἶχον ἐξαιρεθῆ ἐκ τοῦ θανάτου ζοῦν διὰ τοῦτο, ὅσοι δὲν ἀγαποῦν. Ἐχουν κάτι ἐκ τῆς ἀδιαφορίας τῶν ἰψῶν πρὸ τοῦ φοβερωτέρου γεγονότος τῆς ζωῆς. Εἶναι θεαταὶ ἐνὸς δράματος, τὸ ὁποῖον παίζεται ἐντὸς τῶν παρασκηνίων. Κατ' οὐσίαν δὲν βλέπουν λοιπὸν τίποτε, διότι ὁ θάνατος δὲν εἶναι ἀντικείμενον, ἀλλ' ὁ συγκλονισμὸς πρὸ τοῦ μεταφυσικοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ὑψοῦται μεταξὺ τῶν ἀγαπώντων. Ὁ θάνατος δὲν ἀπευθύνεται οὔτε πρὸς τὸν νεκρὸν, οὔτε πρὸς αὐτόν, ὁ ὁποῖος διαπιστώνει τὴν ἀποβίωσιν, ἀλλ' εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος βλέπει εἰς τὸν νεκρὸν τὸν ζῶντα. Ἀντὶ νὰ ἐπιφέρῃ

γῆ, ὁ φιλοσοφικός ἔρωσ ἀνυψώνει τὸ μὴ ἐκπροσωπούμενον ἐντὸς τοῦ πλήθους τῶν φαινομένων πραγμάτων, ἀλλ' ὅπου συνείδησις ἐλευθερίας συμπαριστάμενον ὡς θεμέλιον ἐσωτερικῆς βεβαιότητος κατ' ἐξοχὴν εἰς μίαν πανταχοῦ παρουσίαν. Ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ Σὺ διαφέρει ὁ φιλοσοφικός ἔρωσ π ρ ὠ τ ο υ ἰ: κατὰ τὸ ὅτι ἐν προκειμένῳ δὲν ἀποθνήσκει τὸ κατ' ἐξοχὴν, ἀλλ' οἱ ἐρώμενοι ἐκείνου χάνουν τὴν ἀσφάλειαν τῆς παρουσίας του καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν δοκιμάζουν ἕνα ἐσωτερικὸν θάνατον καὶ δ ε ὑ τ ε ρ ο ν: κατὰ τὸ ὅτι δὲν διατηροῦμεν ἀπλῶς παρὸν τὸ αἶτημα τοῦ ἀπουσιάζοντος, ἀλλὰ τοῦ προσφέρομεν τὴν ἀπαιτουμένην ἐννοιολογικὴν μορφήν, διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν χρόνον, δηλαδή ἐπιτρέπομεν εἰς τὴν ἀλήθειαν μίαν νέαν ἀκτινοβολίαν. Ὁ ὑπὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔρωτος δονούμενος λόγος ἀγωνίζεται νὰ δημιουργήσῃ τὸ οὐσιῶδες νόημά του, νὰ εἶναι ὅ,τι ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ἐξαντικεμενίσῃ τὴν παρουσίαν τοῦ κατ' ἐξοχὴν, νὰ τῆς δώσῃ ὑπερχρονικὴν ἐγκυρότητα, ἐντὸς τῆς νὰ ἄρῃ τὴν παροδικότητα καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ θανατώσῃ τὸν θάνατον. Αὐτοδημιουργία εἶναι ὑπέρβασις τοῦ θανάτου.

τὴν μόνωσιν, ὁ θάνατος τὴν ἀναιρεῖ μίαν διὰ παντός. Μόνωσις ἦτο δυνατὴ, ἐν ὅσῳ τὸ Σὺ ἠμποροῦσε νὰ ἐπιστρέψῃ. Τώρα, ὅποτε ἡ δυνατότης αὐτὴ ἔχει χαθῆ, τὸν ἀγαπώμενον μεταφέρομεν ἐντὸς τοῦ στήθους. Θάνατος εἶναι ὁ ζωντανὸς παλμὸς τῆς ἐγκαταλειπομένης ἀγάπης.

Ἄφ' ἐνὸς μὲν αἰσθανόμεθα τὴν ἐξαφάνισιν ἐκείνου, ἡ συμπαράστασις τοῦ ὁποίου ἐσθῆριζε τὴν παρουσίαν μας ἐντὸς τοῦ κόσμου, ὡς θάνατον — ἐπὶ τοῦ Σὺ αὐτοῦ εἶχε δηλαδή κατὰ κάποιον τρόπον ἀγκυροβοληθῆ ἡ ὑπαρξίς μας — ἀφ' ἑτέρου μᾶς ἀπειλεῖ ἡ δυνατότης τοῦ προσωπικοῦ μας θανάτου κυρίως τότε, ὅταν ἀνέρχεται εἰς τὴν συνείδησίν μας, ὅτι τὸ κατ' ἐξοχὴν τῆς φύσεώς μας δὲν εἶχε ἀκόμη ἐπιτευχθῆ. Ἡ πρόβλεψις «θὰ ἀποθάνω», ἡ προοπτικὴ δηλαδή τοῦ ἀτομικοῦ θανάτου παρουσιάζεται, ὅταν καὶ ἐπειδὴ ἡ τελικὴ ἐκπλήρωσις τοῦ προσορισμοῦ μας ἐμφανίζεται ὡς ἀμφίβολος. Ἐφ' ὅσον ἡ ἀμφιβολία αὐτὴ δὲν μᾶς εἶχεν ἀκόμη ἐπισκεφθῆ, ἐφ' ὅσον τὸ πλέγμα τῆς ἱκανοποιήσεως διατηρεῖ τὴν συνοχὴν του, ἡ ζωὴ εἶναι αὐτονόητος. Ὅτι ὅμως θὰ πρέπει νὰ φύγῳμἐν, πρὶν ἐκπληρωθῆ ὅ,τι ἔχομεν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν ἑαυτὸν μας, προτοῦ κἂν ζήσωμεν, ὅπως ἔπρεπε νὰ ζήσωμεν, εἰς τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν συνίσταται ἡ πικρία τοῦ μέλλοντος «θὰ ἀποθάνω».

«Ν' ἀφήσῃς δὲν αὐτὰ μέσα στὴ μέση,
ἀβέβαιες νὰ παρατήσῃς τίς εἰκόνας
κι' ὅ,τι ὠνειρευτήκες
πεινώντας νὰ τ' ἀφήσῃς νὰ σταθῆ
ὅτὸ ράγισμα τῶν κόσμων:
νὰ τί θὰ πῆ «πεθαίνω»¹.

1. G. B e n n, Monolog (Gesam. Gedichte, Wiesbaden — Zürich 1957², S. 241).

Αὐτοδημιουργία καὶ θάνατος

Τοῦτο γίνεται ὀφθαλμοφανές, ὅπου πιστεύεται, ὅτι ὁ ἀτομικὸς προορισμὸς ἔχει ἐκπληρωθῆ, ὅτι αἴτημα καὶ πραγματικότης κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἔχουν συμπέσει. Ἐλαχίστη σημασία ἀποδίδεται τότε εἰς τὴν διακοπὴν τῆς ζωῆς. Διατι δὲν φοβεῖται ὁ μάρτυς τὸν θάνατον; Διότι δι' ἐκεῖνον τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου τίθεται ἐπὶ ἐντελῶς ἄλλης βάσεως. Ἄντι νὰ τὸν θορυθήσῃ, ἢ ἐγγίζουσα ἐκμηδένισις, ἐπισφραγίζει τὴν νίκην του ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ θανάτου, ὁ ὁποῖος μόνος τὸν ἐνδιαφέρει καὶ τὸν ὁποῖον ἤδη διὰ τῆς ἡρωϊκῆς του στάσεως καταστρατηγεῖ. Διὰ τὸν μάρτυρα ὁ «πραγματικὸς» θάνατος ἔχει θετικὸν νόημα. Ἐκεῖνος παραβιάζει πρὸς χάριν του τὴν θύραν τῆς ἀθανασίας.

Ἄκαταλόγιστος περιπλάνησις, ἀναγκαστικὴ φυλάκισις ἐντὸς τοῦ ἀσημάντου, θεληματικὴ παραγνώρισις τοῦ ἐπιτακτικοῦ, εἶναι ἐκφράσεις διὰ τὸν θάνατον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου διαρκεῖ μία «ἐν τάφῳ» ζωὴ. Ἐκ τῆς θελήσεως νὰ ὑπερνικήσωμεν τὸν θάνατον αὐτόν, ἐγείρεται ὁ ἀφοσιούμενος βίος. Ἡ θέλησις αὐτὴ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀνομασθῆ δημιουργὸς φόβος θανάτου. Ἀληθινὴ φιλοσοφία βλαστάνει ἐκ τοῦ δημιουργοῦ φόβου τοῦ θανάτου, ὡς ἐξ ἐνὸς σπέρματος. Ἐντὸς τοῦ φόβου αὐτοῦ ὑπερισχύει ἡ πρόθεσις, νὰ καταπαλαισθῆ ἢ παροδικότης πρὸ τῆς ἀναρπαγῆς τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀφεύκτου βιολογικοῦ τέλους. Δὲν ἐξαντλεῖται λοιπὸν ὁ δημιουργὸς φόβος τοῦ θανάτου εἰς τὴν ἀναζήτησιν κρυφῶνος πρὸ ἐνὸς φοβήτρου, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀμετάβλητος ἀπόφασις, νὰ ὑπερβαθῆ ἢ αὐτοξένωσις.

Νὰ μᾶς ὀδηγῆ ὁ φόβος τοῦ θανάτου, θεωρούμενος ὡς ἄρσις τῆς χρονικῆς μας παρουσίας, σημαίνει νὰ ἀποστρέφωμεν τὸ πρόσωπόν μας ἐκ τῆς ἀληθείας, νὰ ἀρνούμεθα εἰς τὴν ἐλευθερίαν τὸ δικαίωμα τῆς ἐσωτερικῆς ἀξιοπρεπείας. Τότε μᾶς κατευθύνει ἡ ἔφεσις, νὰ προσαρμοσθῶμεν ἀνεπιφυλάκτως πρὸς τὸ περιβάλλον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παρατείνωμεν ἐντὸς του τὴν ὑπαρξίν μας, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς εἴμεθα λοιπὸν ὑποχρεωμένοι, νὰ παραδεχώμεθα τὰ διατάγματα ἐξωτερικῶν δυνάμεων ὡς ἀξιώματα προσωπικῶν καθηκόντων. Ὅσοι ὅμως ἀντιθέτως πιστεύουν, ὅτι θάνατος δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον τὸ ἀναπόφευκτον στάμα τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἰδίως ὁ ἐξευτελισμὸς τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τοῦ ἀνευθύνου — ὅτι δὲν ἀποθνήσκουν μόλις τότε, ὅταν χάσουν διὰ παντὸς τὴν συναίσθησιν τοῦ θανάτου, ἀλλ' ὅταν ὁ θάνατος παραμονεύῃ ante portas, χωρὶς νὰ ἔχουν γίνῃ, ὅτι θὰ ἤθελον νὰ εἶναι — αὐτοὶ γνωρίζουν τὴν ἀληθινὴν ζωὴν, διότι καταδαμάζουν τὸν θάνατον διὰ τῆς ὑπερβατικῆς τῶν ἐλευθερίας. Ἐκπλήρωσις ἀτομικοῦ προορισμοῦ καὶ ὑπέρβασις πνευματικοῦ θανάτου εἶναι ἐκφράσεις ταυτόσημοι.

Ἐναντι τῆς φιλοσοφικῆς ἀληθείας

Δὲν εἶναι λοιπὸν μόνον ἡ ἀγάπη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλήθεια εἰς τὴν σκιὰν τοῦ θανάτου. Φιλόσοφος ὀνομάζεται ἐκ παραδόσεως ὁ ἐραστὴς τῆς ἀληθείας. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀλήθεια δὲν χαρακτηρίζῃ πρόσωπα ἢ ἀντικείμενα, ἀλλ' εἶναι ἡ παρουσία ἐκείνου, τὸ ὁποῖον μᾶς ὁδηγεῖ ὑπεράνω δεδομένων καὶ καταστάσεων πρὸς τὸ οὐσιαστικὸν νόημα τοῦ πνευματικοῦ μας εἶναι, ὁ θάνατος παριστᾷ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν πάντοτε, ὅπου ζωτικὸς λόγος, ἀναπότρεπτον, ἀλλ' ὅμως τὸ γίνεσθαι τῆς ἐλευθερίας καθορίζουσιν δυνατότητα μιᾶς αὐτοδιαφυγῆς, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ἐξωτερικῶς ὡς αὐτοδιάψευσις, κατ' οὐσίαν ὅμως εἶναι ἡ ἀπόστασις, τὴν ὁποίαν κερδίζει ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ αὐθυπερβαλλόμενος λόγος. Τὸ ὅτι φιλοσοφοῦντες ἐπιζητοῦμεν νὰ στεγάσῃ τὸ οἰκοδόμημα τῶν σκέψεών μας ἡ ἀλήθεια, ὥστε τὸ ἐπιστέγασμα αὐτὸ νὰ μᾶς προσφέρῃ τὴν ἀπαιτουμένην μεταφυσικὴν βεβαιότητα διὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὴν συνέχισιν τῆς παρουσίας μας ἐντὸς τοῦ κόσμου, συνεπάγεται ἐντὸς μας μίαν διαρκουσαν ἐσωτερικὴν μεταμόρφωσιν. Ὁ λόγος δημιουργεῖ τὸν λόγον, ὅταν ἐπιζητῇ τὴν ἀλήθειαν, ἀνακαλύπτει ὅμως τὸν λόγον, ἐφ' ὅσον παραδέχεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ εὔρημα χάριν μιᾶς, ὅσον περισσότερον ἐπιβεβλημένης, τόσον οὐσιωδεστερας διὰ τὴν φιλοσοφικὴν του κίνησιν προσφορᾶς.

Αὐτὸ ὅμως σημαίνει, ὅτι εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι μία ἀποκάλυψις, τὴν ὁποίαν ἐπιτυγχάνει ὁ λόγος εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν, ἀλλὰ μία συνεχὴς παρουσία, ἡ ὁποία, ἀντὶ νὰ κατακτηθῇ ἐξ ὅσων τὴν ἀναζητοῦν, προσφέρει τοὺς ἀναζητοῦντας εἰς τὸν ἑαυτὸν τους. Ἐνώπιον τῆς ἀληθείας ἀφυπνίζεται ἡ ἐκπληξις, ὠρμάζει ἡ ἀμφιβολία, συγκεντροῦται τὸ ἐρώτημα, γνωρίζεται ἡ ἄγνοια. Ὅπου ὅμως συντελεῖται ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ κίνησις, ὁ λόγος ὀρίζει τὸν λόγον. Αὐτοκαθορισμὸς τοῦ λόγου εἶναι ἡ τάσις τῆς ἐλευθερίας νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ἀλήθειαν, δηλαδή ἡ φιλοσοφικὴ πρόοδος τῆς ἐλευθερίας ὡς ὑπακοὴ εἰς τὸ αἶτημα τῆς αὐθυπερβάσεως.

Ἐντὸς τῆς φιλοσοφικῆς ἀληθείας ἀκίνητοῦν, ὅσοι δὲν τὴν ἀξιοῦν. Δι' αὐτοὺς ὅμως ἡ ἀλήθεια δὲν ἔχει οὐσιαστικὴν σημασίαν. Διότι δὲν προτίθενται νὰ δοθοῦν, ἀλλὰ νὰ κατακτήσονται. Θὰ προτιμήσονται νὰ φονεύσονται τὴν ἀλήθειαν, διὰ νὰ συγκρατήσονται τὸ πτώμα της. Προκειμένου ὅμως νὰ ἀκολουθήσονται τὴν ὑπερβατικὴν της ὑπόδειξιν, τοὺς λείπει ἡ πνευματικὴ εὐκαμψία. Ὅταν ὅμως ἡ ἀλήθεια εἶναι δὲν χρειάζεται τοὺς φιλοσόφους ὡς φρουρούς, ἀλλὰ τοὺς ὁδηγεῖ ὡς ἀνιχνευτάς. Δὲν ἀνταμείβει τὴν πίστιν, παρὰ μόνον ὅταν ἐκείνη καθίσταται διὰ τῆς ἀπιστίας βαθυτέρα.